

FORKLARINGSMODELLER I SPROGHISTORIEN BELYST MED ET EKSEMPEL FRA DEN AKTUELLE SPROGUDVIKLING

Af Hans Götzsche (Aalborg Universitet)

Indledning

Der lader til at være en forenkling af hjælpeverbs-funktionen på vej i dansk rigssprog:

- (1) Udbygningen på børneområdet *har* gået stærkt de sidste år (Nibe Avis 1996)
- (2) jeg *har* vokset op med dine programmer
(om Tine Bryld, DR TV 10/12-96; tydelig lavkøbenhavnsk mundart)
- (3) vi *hår* sakket agterud de sidste år (DR 1, 22/8-96@16:30; højkøbenhavnsk mundart)

Som bekendt har intransitive (eller intransitivt brugte) verber der betegner overgang (som fx (*hun er*) *kommet* og (*hun er*) *mødt* (*op*)), og intransitive (eller intransitivt brugte) verber der betegner afsluttet varighed (som fx (*hun er*) *gået* og (*hun er*) *kørt*)¹ hidtil haft *være* som hjælpeverb, men man kan nu tænke sig et resultat som i svensk hvor det eneste hjælpeverb er *ha(va)*. Den geografiske og sociale spredning i eksemplerne (1) - (3) tyder på at det er et alment dansk fænomen, og en beskrivelse indebærer dels en redegørelse for den syntaktiske konstruktion, dels et forsøg på opklaring af årsagerne til forandringen.

Hjælpeverber i dansk anno 1996 - en beskrivelse

En af de første gange jeg bemærkede fænomenet var i dansk radio:

- (4) udviklingen *har* gået så hurtigt (DR 1, 11/4-95)

og spontant opfattede jeg det som en svecisme. Der var dog ingen andre svedofile træk i den pågældende danskers udtale eller øvrige udtryksform, og efter at have noteret eksemplet glemte

¹ Mikkelsen (1911:422ff.), Hansen (1967:139ff. et passim) og Diderichsen (1946 (66):127-138) har lidt forskellige udlægninger og betegnelser af fænomenet, men deres fremstillinger strider ikke mod min kortfattede beskrivelse.

jeg sagen. Efter formodentlig flere gange at have læst noget tilsvarende uden at tænke over det, klippede jeg i juleferien 1995 et eksempel ud af Weekendavisen:

- (5) men det *har* nu også *fremgået* af ... (Wa 29/12-95)

og jeg har siden - usystematisk og også fra ældre materiale - samlet karakteristiske eksempler på, hvad jeg opfatter som et skifte i dansk verbalstruktur hvad angår hjælpeverberne *er* og *har*.² Jeg ser her bort fra modalverberne som hjælpeverber. Det er da karakteristisk, at *har... gået*-konstruktionen tilsyneladende er prototypisk for fornyelsen:

- (6) her *har* ønsket om at give firehjulstrækkeren personbils-egenskaber *gået* forud for offroad-egenskaberne (Aalborg Stiftstidende 21/7-96)
- (7) ... Danmarks Nationalleksikon, kan du sådan kort beskrive hvordan arbejdet *har gået* (TV 2, 20/10-95 "Her og nu"; Claus Hagen Petersen i samtale med Jørn Lund)

Verbet *gå* med forskellige præfikser følger samme mønster, *har fore-* og *indgået* er registreret, og det samme gælder betydningsmæssigt beslægtede ord:

- (8) arbejderfamilier der *havde vandret* ind (DR TV 20/5-96; Claus Hagen Petersen)
- samt faste forbindelser med *gå* og adverbialled:
- (9) man *har gået ind* og prioriteret (Radioavisen 24/6-96@08:00)

foruden betydningsbeslægtede verber med fast adverbialforbindelse:

- (10) de yngre vælgere *har nået frem* ... de gamle *har kommet* (Radioavisen 3/6-96@08:15 ; Vibeke Sperling)

Som eksempel (10) viser, omfatter forandringen også andre intransitive, konkrete bevægeverber end *gå*, fx overgangsverberne *komme*, *møde op*, *stå op*, og de samme eller andre vil i mere eller mindre abstrakt betydning danne en lignende konstruktion:

- (11) hidtil *har vinden kommet* fra øst (TVA 23/4-96@19:30; vejruddigten)

² Som det anføres af Mikkelsen (1911:423) er der i nydansk "megen vaklen", men det relevante er her, at Mikkelsen finder *være* mere (u-regelmæssigt) udbredt end *have*.

- (12) ... *har vendt* hjem (TVA 23/3-96@19:30)

også hos de ikke længere helt unge danskere:

- (13) så *havde* jeg *hoppet af* for længe siden (TV-Nord 9/6-96@19:45; Kirsten Hüttemeier)

I det hele taget lader konstruktionen til at være konsekvent ved overgangsverber, uanset om betydningen er konkret eller abstrakt:

- (14) det *har stoppet* for længe siden (informant 24/2-96)
(15) det er efter 1700-tallet at befolkningstallet *har eksploderet* (DR 1 12/5-96@12:30)
(16) man ved jo ikke hvad der kunne *have sket* (Aalborg Nærradio 24/5-96@17:05)
(17) 25-årig *har fulgt* med tidens krav (Aalborg-Stiftstidende 8/9-96)

Det ser altså ud, som om hjælpeverbum *er* ved de i indledningen nævnte verbum-kategorier er ved at blive erstattet med *har*, når hovedverbet (i den historiske neutrumform af perfektumparticipiet) i verballedet har en klar supinumsfunktion. Det skal bemærkes, at hjælpeverbumsvalget tydeligt kan identificeres i de mundtlige eksempler. I (2) *jeg har vokset op med dine programmer* var der ikke blot tale om en forlængelse af vokalen i *jeg*, men tydeligt: [jɑ: hɑ:], pga. et tøvende tonefald, og i fx (5) *men det har nu også fremgået af* - hvor laryngalen i hjælpeverbet kan have en tendens til at forsvinde - var vokalkvaliteten tydeligt identificerbar som manifestation af *har*: [mɛn de ɑ nu ɑ:], over for en evt. distinkt manifestation af *er*: [mɛn de e nu ɑ:]. Som bekendt er det identisk med resultatet i nusvensk:

- (18) boken har gått ut på förlaget
(19) boken är utgången på förlaget
(20) böckerna är utgångna på förlaget

hvor der er en helt konsekvent arbejdsdeling mellem hjælpeverbum med supinum på den ene side og kopulaverbet med bøjede prædikativer på den anden side. Det er fuldstændigt komplementære konstruktioner, idet den syntaktiske topologi retter sig efter konstituentfunktionerne, da verbalpartiklen *ut* flytter plads i forhold til supinum og bøjet perfektum participium: Den

står efter supinum som et adverbial, mens den præfigeres prædikativen. Sådan er det indtil videre ikke i dansk:

- (21) bogen er udgået fra forlaget
(22) bøgerne er udgået fra forlaget

Strukturforskellen gælder også transitiver:

- (23) Peter har kört in bilen
(24) bilen har körts in i garaget
(25) Peter har kørt bilen ind
(26) bilen er kørt ind i garagen

Eksemplerne illustrerer ledfølgen i svensk, hvor det - pga. verbalpartiklens placering, samt tillige passivbøjningen af supinum - altid er klart på hvilken plads i sætningstopologien et givet led befinder sig, og hvor det således altid er klart at det infinitte verballed befinder sig på V-pladsen i Diderichsens sætningsskema, over for prædikativens placering på N-pladsen. Den samme klarhed gælder - som man kan se - ikke altid dansk, da det ikke kan afgøres om fx *udgået* skal stå i V eller N. Der er ikke nogen verbalpartikelpacering til at underbygge tolkningen, og den nudanske morfologi giver ingen støtte.

Hvorledes så forklare, at hjælpeverbumsbrugen i dansk er på vej til svenske tilstande, når der ikke råder de samme topologiske og morfologiske forhold i dansk som i svensk?

Sproghistoriske forklaringsmodeller

Skautrup skal fejres i år, og det er nok det mest markante man vil sige om ham. Hans nationalromantisk og teleologisk prægede begrebsverden er kendt³, og ikke altid omtalt med udelte sympati. I første omgang synes jeg imidlertid, at man skal lægge mærke til at han blev færdig med sin sproghistorie - svenskerne har ikke lavet noget tilsvarende - og at der et klart enhedspræg over hans gennemgang; man ved hvad man har at forholde sig til. I anden omgang mener

³ Jf. således Skautrups lille bidrag til Festskrift til Jöran Sahlgren fra 1944 (genoptrykt i Skautrup 1976), hvor han vil forklare udviklingen i middeldansk med "...en vis evolutionær kraft ..." (1976:87).

jeg, at man bør overveje hvilket overordnet princip der kan siges at styre hans historiske redegørelse. Men lad mig komme tilbage til det.

Når talen iøvrigt er om sproghistoriske teorimodeller, er det for det første karakteristisk at der i almindelighed ikke er nogen forklaringsmodeller, men kun principper for beskrivelse. For det andet at det er sparsomt med teorier om syntaktiske forandringsfænomener. I sin lærebog *Understanding Language Change* fra 1994 skriver April McMahon fra Cambridge, at egentlige, overordnede forandringsteorier kun findes for fonetisk-fonologiske sprogtræk, samt i forbindelse hermed morfologiske forandringer, mens "... there was remarkably little work on historical syntax before the 1960s" (McMahon 1994:107), og det må formodes at gælde for ihvertfald den angelsaksiske verden. Og de tre teorier der har domineret det fonetisk-fonologiske område er som bekendt junggrammatikken, strukturalismen og generativismen. Der er det videnskabsteoretisk særlige ved dem alle tre, at de opfatter beskrivelsen i sig selv som enten en tilstrækkelig forklaring eller som størstedelen af en forklaring. Fx betragter junggrammatikken sin påvisning af lovmæssigheder for forandringer beskrevet gennem regler som forklaringer, fordi lovmæssighederne - ligesom i naturvidenskaben - kun kan beskrives gennem et regelsystem, eller forklares med andre lovmæssigheder. Heroverfor er det et tydeligt princip i April McMahons nye bog, at de kulturelle, sociale og samfundsmæssige sammenhænge må bringes ind, hvis sprog og dets forandring som en social aktivitet skal forklares og forstås.

Det påpeges også af Ulf Telemans i hans indlæg på Svenskans beskrivning i 1985. Han hævder, at "... språkhistorien handlar framför allt om orsaker, funktion och konsekvenser." (Telemans 1985:88), og at "... historiska omständigheter sätter sin prägel inte bara på ordförråd och textmönster utan griper in kraftigt också i grammatik, stavning och uttal." (ibid.). De kræfter (som han kalder det) der driver forandringsprocessen er (1) funktionalitet, (2) magt og prestige og (3) novationstilbøjelighed (jf. Telemans 1985:81). Det funktionelle dækker det kommunikative behov hos sprogbrugerne: så sikkert og økonomisk som muligt at få modtageren til at forstå hvad man vil (jf. Telemans 1985:69). Jeg ville selv formulere det således, at der er tre faktorer som afgør (dvs. udløser og bestemmer resultatet af) sproglig forandring: økonomi (artikulatorisk besparelse), semantisk distinktion samt social distinktion; altså inden for rammerne af den synkrone struktur der hersker på et givet tidspunkt. De to første faktorer modarbejder principielt hinanden, og den tredje faktor kan bringe forstyrrelse i det samvirkende forhold mellem de to andre. Dette ligger ikke så fjernt fra Telemans principper;

blot sammenfattes både hans forestillinger om magt- og prestigemotiver og hans fornyelsesmotiver som reaktion på magtudøvelsen, begge dele under mit begreb om social distinktion.

Hjælpeverber i nudansk - et forsøg på forklaring

Hvad nu angår hjælpeverber i dansk er det formodentlig hverken samfundsmæssige eller teknologiske forandringer, der direkte har afstedkommet ændringen, og man kan næppe antage at det drejer sig om en analogi-dannelse efter fremmedsprog som svensk eller engelsk. Derimod må man i første omgang formode, at der tale om en sætnings-intern funktionsændring der involverer den syntaktisk-morfologiske struktur og sætningens semantik.

Vi kan tage udgangspunkt i forhold, at det der er brug for i moderne dansk og svensk er en sætningsdannende, tempusbetegnende funktion som udfyldes af hjælpeverbet, og tillige en hermed forbundet supinumfunktion der både betegner verbalindholdet og desuden skal angive at den netop hverken er sætningsdannende verbum eller har adjektivisk funktion. Tilsammen betegner funktionerne så temporalaspekterne perfektum og plusquamperfektum.⁴ Det er ikke nødvendigt at opridse oprindelseshistorien for funktionerne i dansk og svensk,⁵ da man kan nøjes med at konstatere resultaterne.⁶ Forskellen mellem dansk og svensk består så - med den hidtil aktuelle morfologi - i at dansk har en funktionel fordeling på to hjælpeverber kombineret med en supinumform som ikke kan skelnes fra adjektivisk perfektum participium (der er tale om syntaktisk underbestemthed), mens svensk har ét hjælpeverbum kombineret med en (stort set) entydig supinumform (der er tale om syntaktisk overbestemthed). Overbestemtheden i svensk er pr. definition redundant idet man jo kunne undvære én af formerne - som man jo også gør det i bisætninger, og svensk har altså hvad Lass (1990) kalder "junk". Den slags er noget der ikke har nogen indlysende funktioner i formen eller betydningen, som fx genus-distinktionen i dansk og svensk, og det kan evt. overleve i århundreder, eller også forsvinde, eller muligvis skifte funktion. Man kunne således tænke sig at svensk gik mere konsekvent over til at lade supinum fungere sætningsdannende. Dansk har ikke på det her punkt noget "junk".

⁴ Som bekendt gælder det næstsidste ikke konsekvent, idet svensk supinum kan danne bisætninger.

⁵ (jf. Ekbo (1943), Johannisson (1945) og Ljunggren (1934) og Mikkelsen (1911:425-427)).

⁶ (jf. Hulten (1944 og 1948)).

Tværtimod breder underbestemtheden sig i dansk, idet en perfektum participium som prædikativ efterhånden ikke bøjes, ej heller i numerus:

- (28) Vi er skuffet og chokeret over amtet (Aalborg Stiftstidende 24/9-95)

hvilket er på linie med reduktion af kongruensen ved adjektiverne og ved - muligvis som adjektiver - opfattede perfektparticipier:

- (29) Mange spritbilister er også medicinpåvirket (Jyllands-Posten 25/1-96)
 (30) De var parat til at opgive alt for ideologien (Weekendavisen 30/9-94)
 (31) 50 pansret mandskabsvogne (PMV) skulle ... (Jyllands-Posten 28/9-95)
 (32) Selvevalueringerne skal være analytisk orienteret (skrivelse fra Evalueringscenteret)

Eksemplerne er talløse. Hvor der er tale om perfektparticipier kan man derfor ikke afgøre, hvilken syntaktisk funktion de har. Tager vi eksemplerne (21) og (22) som typeeksempler, så kan det ikke afgøres om *udgået* har supinumfunktion eller er prædikativ, da det nemlig ej heller kan afgøres om *er* er hjælpeverbum eller sætningsverbum. Eftersom verbet er intransitivt kan der ikke tolkes en passiv ind i sætningen, men med transitiver går det fint med en omskrevet passiv:

- (26a) bilen er (blevet) kørt ind i garagen

Det lader nu til, at den udløsende mekanisme i forandringen er den fonetisk-morfologiske reduktion i verbalendelserne i dansk (jf. nedenfor). Det er som bekendt i hurtig spontan tale ikke muligt at høre forskel på *udgået* og *udgåede*, idet den eneste forskel i (målværdierne af) mere distinkt artikulation er en minimal forlængelse af blødt *d* i bestemt form eller pluralis. Det medfører fx:

- (33a) udgået størrelser (skilt på gågaden i Aalborg)
 (33b) ny flået skrubber og rødspætter ("Ditlevsens Fiskehus", Karrebæksminde 20/10-96)

Det samme gælder fx *kørt(e)*, idet det blot er det klusile *d* der forlænges. Det medfører endvidere, at det ikke kan lade sig gøre at skelne morfologisk mellem supinum på den ene side og en prædikativ, bøjet perfektum participium på den anden side,⁷ og den topologiske placering som skulle være et resultat af en sådan skelnen bliver usikker: Man kan ikke vide om formen skal stå i V eller N, og der er i dansk ikke nogen frekvente, flytbare verbalpartikler at støtte sig til. Således er begge analyser lige gode i begge sætninger:

(21a)	bogen er udgået fra forlaget	(22a)	bøgerne er udgået fra forlaget
	subj supinum		subj supinum
	subj prædikativ		subj prædikativ

Den syntaktisk-semantiske tolkning af syntaksen (dvs. identifikationen af hvilke morfemer der fungerer som hvilke led) er som en konsekvens heraf labil.

Den danske sprogbrugs forslag til genetablering af den nævnte syntaks-semantiske distinktion er så den svenske løsning, idet supinum kobles eksklusivt til kun ét hjælpeverbum, nemlig *har*, mens *er* reserveres til prædikativer og til implicite passiver. Resultatet er, at verber der betegner overgang og afsluttet varighed - som ellers har haft *er* som hjælpeverbum - også får *har*. Men forretningsgangen har været den modsatte af den svenske. Den svenske udskillelse af supinum er - groft udtrykt - sket som en morfologisk isolering af formen i nødvendig samklang med hjælpe verbet *har* - og svensk har på denne måde opnået en æstetisk harmoni i verbalbøjningerne. Heroverfor er dansk nået frem til en analog konstruktionsmåde, men på baggrund af den modsatte udvikling, nemlig en morfologisk udviskning.

Hvis forklaringen er korrekt så langt, skulle det kunne forudsiges at indtil videre ikke registrerede intransitive overgangsverber som fx *udgå* vil gå over til *har* som hjælpeverbum:

- (21b) *?bogen *har* udgået fra forlaget
 (22b) *?bøgerne *har* udgået fra forlaget

⁷ Med mindre verbet rent faktisk bøjes som det stadig gøres med visse attributiver, jf. fx *de udskrevne patienter*.

og at transitive varighedsverber som fx *køre* vil indføre en skelnen mellem (traditionel) afsluttet, transitiv varighed med *har* (25), afsluttet, intransitiv varighed med *har* (34), og implicit passiv, alternativt prædikativ, med *er* (26a):

- (25) Peter har kørt bilen ind
- (34) *?Peter har kørt hjem
- (26a) bilen er (blevet) kørt ind i garagen

Den sidste i analogi med andre prædikativer, der blot konstrueres med adjektiver eller substantiver. Det skal bemærkes, at den underforståede passiv er knyttet til verbet *er* og ikke til hoved verbet, og at hovedverbets placering på V-pladsen som en supinum er afhængig af denne tolkning. Det kan da aldrig afgøres, hvorvidt det i stedet skal tolkes som en prædikativ i perfektum participium og således placeres på N-pladsen, da der for der første ikke kan komme til stå noget som helst på nogen side af verbalformen der kan afgøre tolkningen, og da der for det andet ikke som i svensk er nogen morfologisk differentiering mellem (evt. passivbøjet jf. (24)) supinum og kongruensbøjet perfektum participium. At netop den usikkerhed ikke foruroliger sprogbrugere så meget som en utydelig supinum-markering med ikke-passiv betydning er måske ikke så mærkeligt. Sætnings-semantisk er der ikke den store forskel på at sige at noget gælder for en størrelse (prædikativ funktion) og at noget kommer til eller er (var) kommet til at gælde for en størrelse (passiv funktion). Begge dele er prædikationer. Hvis overgangen 'kommer til / er (var) kommet til' skal fremhæves, er der jo altid muligheden for at indføje *blive*. Derimod lader det til, at det er vigtigt for sprogbrugerne at adskille verbal-funktion med hjælpeverbum og supinum fra andre funktioner (fx direkte subjektprædikation, eller indirekte, overgangsmarkeret prædikation i form af passiv) med sætningsverbum og perfektum participium. I det første tilfælde udtrykkes verbalbetydningen, og i det andet tilfælde udtrykkes egenskabstillæggelsen. I hvert fald i dansk og svensk ser det ud til at være en indholdsmæssig skelnen som manifesteres i den grammatiske form.

Overfladisk set kan man sige, at analysen af den syntaktiske mekanisme i ændringen af hjælpeverbumsfunktionen i moderne dansk er et lærestykke i junggrammatisk ånd. Der sker en fonetisk svækkelse af bestemte morfologiske træk - i det her tilfælde af verbalbøjningen - og derefter kompenseres der for de manglende distinktive træk ved en morfologisk analogidan-

nelse: Der lånes et hjælpeverbum fra de øvrige sammensatte verbalformer, og ordenen er genoprettet. Men der medfølger ikke noget svar på hvorfor den fonetiske svækkelse sættes i værk. Det er tilsyneladende blot et resultat af de kosmiske love. Og at spørge hvorfor forandringen sker netop nu, er vel nærmest hybris. Der er således to veje at gå. Enten stiller men sig tilfreds med det interne deskriptive resultat, eller også vil man - som Ulf Teleman have eksterne forklaringer: Dvs. man vil gerne have at vide hvilke samfundsmæssige, sociale og kulturelle forhold der *indirekte* har udvirket forandringen. Lad mig antyde en mulig model for en ekstern forståelse af hjælpeverbumsforandringen.

Som jeg har registreret det, er den fonetiske realisation af verbalbøjningen i standarddansk svækket specielt i det sidste kvarte århundrede. Det er gået lige så stærkt som det lader til at udtaleforandringen er sket fra olddansk til middeldansk, og tillige med den lighed at bl.a. verbalbøjningerne blev voldsomt svækket, men med den forskel at det dengang skete dialektalt differentieret, hvor det i dag dækker hele sprogområdet. Der skal altså andre forklaringer til. Det er klart, at der findes - og har fandtes (jf. Brøndum-Nielsen 1973/74:204ff.) - variation i brug og dialekter inden for anvendelsen af *er* og *har* som hjælpeverbum, og at de ovenanførte eksempler har kunnet (eller kan) findes i mere eller mindre genuine dialekter, men det forklarer ikke det faktum at forandringen som ovenfor beskrevet er indtrådt nogenlunde *samtidig* (dvs. engang efter 1990) i rigssproget (med regionale varianter) over *hele* sprogområdet. Skal man nu forklare det, så kan man jo tænke sig, at det i vor tid bl.a. drejer sig om den del af de samfundsmæssige strukturer som tager vare på den sociale kontrol. Efter tresserne bredte sig den anti-autoritære ideologi, således at rolle-autoriteten, som i gamle dage udøvedes af politifolk, skolelærere og faderskikkelser, ikke længere respekteredes. I dag er den så afløst af hvad man kunne kalde en kvalificeret autoritetsnorm. Men dengang skete der det, at de kulturelt bærende lag i samfundet propagerede den nye ikke-autoritære sociale kultur, og det blev således dårlig latin at korrigere sit afkom, også sprogligt, og det blev god latin at opfatte (også udtale-) variation som nye og smukke veje til individets realisation som et harmonisk menneske. Mere konkret resulterede det i, at skolen og uddannelsessystemet iøvrigt blev tilbageholdende med korrektion af den mundtlige (og skriftlige) formulering, og det blev vigtigere at udtrykke sig end at udtrykke sig normkorrekt, dvs. i overensstemmelse med rigsnormen, som man troede var talt skriftsprog.

Dermed udstillede den manglende grammatiske og fonetiske indsigt hos undervisere på flere niveauer i uddannelsessystemet, specielt hos skolelærere - der jo varetager den indledende institutionaliserede præsentation af forholdet mellem (varieret) udtale og den danske skriftnorm. Jeg kan bevidne uvidenheden. Jeg har ca. 1970 overværet, at en lærerinde (det hed de dengang) stod i en klasse og - lettere ophidset - beskrev hvorledes "du da kan *høre*, at der er *r i køber*", mens selv hendes velartikulerede udtale efter *k* ikke indeholdt andet end vokoider (*b* var en bilabial eller labiodental vokoid) - og det var ikke det hun mente. Hun mente, at man kunne høre forskel på *køber* og *købe*, og det kan man jo også, men som bekendt ikke fordi der er noget *r*. Hvis der findes en sakrosankt udtalenorm, er det let at hævde et naturligt og entydigt forhold mellem den og skriftnormen, men mangler den, skal der jo grammatisk, fonetisk og fonologisk indsigt til for at forstå, at udtale og skrift ikke ligner hinanden - og at forholdet kan være usystematisk. Motivationen til at tage skriftnormen som (uerkendt) norm for udtalen mister tilsyneladende sit grundlag omkring 1970, hvor enhedspræget i den akademiske sprogkultur begynder at krakelere. Når den ideologiske norm forsvinder og de sproglige kundskaber bliver skrøbelige, så bliver det vanskeligt at skelne mellem hensigtsmæssige og uhensigtsmæssige former, samt at argumentere for det hensigtsmæssige. Motiver til overhovedet at rette på udtale smuldrede efterhånden bort og blev i det hele taget opfattet som antidemokratiske. Samtidigt blev det en demokratisk markør at bruge sit eget talesprog i medierne, og første halvdel af halvfjerdserne blev perioden hvor der blev talt offentligt om, at Kresten Poulsgård fra Fremskridtspartiet talte udpræget dialekt fra Folketingets talerstol - i fjernsynet.

Når den sprogligt sociale kontrol altså lempes træder økonomifaktoren i funktion, og da - som bekendt (jf. fx Jansson 1983) - den perceptuelle liberalisme og indfortolkningen af ikke-realiserede former kompenserer næste uhindret for manglende fonetisk information (godt hjulpet på vej af substansudjævningen pga. manglen på frekvensbredde i dansk intonation), så skrider forandringen til værket. Den medfører imidlertid i sidste ende et tolkningsmæssigt problem, og sprogbrugen kompenserer så på den måde som det ovenfor er beskrevet. Kulturens historiske omstændigheder kan åbenbart sætte sit præg på grammatikken, som Ulf Teleman hævder det; hvis ellers forklaringen er rigtig. Det kan man jo ikke vide om den er, men en historisk forklaring bør, efter min mening, indeholde elementer som de her foreslåede. Dette er helt i tråd med funktionen af Telemans begreb om "normföreställningar" (Teleman 1991). Han taler ganske vist primært om (bl.a. fejlagtige) normforestillingerers fødsel, men også om

sådanne død: "I fallet satsfäta möter vi den omvända processen: NF [normforestillingen] blir obsolet när konsumenterna inte längre har den tillräckliga metaspråkliga apparaten." (Teleman 1991:227). Hvad vi oplever i dansk er formodentlig undermineringen af en - af en vis grammatisk indsigt båret - forestilling om den skriftlige rigssprognorm som retningsgivende for udtalen, og når den falder, så sker forandringerne. Børnene fra 1970 bliver voksne omkring 1990, og i den voksne, offentlige sfære spreder formerne sig som analogier.

Som Teleman (1985) bemærker det, så er sådanne forandringsfænomener tilsyneladende undergivet konjunktur-regelmæssigheder, og man kan så spørge hvilken form for strammere social kontrol der kan tænkes at ville afløse en periode med almen løsslupenhed. Et bud kunne være økologismen. Vi vil hver især få tildelt et økologisk råderum, og der vil udvikles en politisk korrekt sprogbrug der evt. også vil ramme udtaleformer. Legitimiteten i kontrolmekanismen vil begrundes i det indlysende rigtige i princippet om at vi skal passe på alting - måske også vort sprog.

Afslutning

Et dugfrisk eksempel bedrevet af rutinerede sprogbrugere kan illustrere den ovennævnte labilitet i den syntaktiske tolkning af sætninger med hjælpeverberne *være* eller *blive*:

- (35) Vi er foruroliget (Folkeskolen nr. 40, 3. okt. 1996)
- (36) ... og så folk ikke keder sig, men bliver engageret og overbevist (Politiken 3. okt. 1996, kronik af Ole Tøgeby)

Vi kan ikke endeligt afgøre hvilket led de pågældende perfektum participier fungerer som, og det gør heller ikke noget, for vi ved hvad sætningerne betyder. Skulle vi komme i tvivl, må vi så håbe at vi har noget "junk" som kan bruges til at reparere skaden med.

En passende måde at fejre Skautrup på er da måske at bemærke, at netop han i sine fremstillinger har et godt øje til de samfundsmæssige, sociale og kulturelle betingelser for sprogbrugen og sproget som medfører den slags sprogstrukturelle nyheder. At nationen spiller en så tilsyneladende stor rolle i hans sproghistorie kan man ikke rimeligt bebrejde ham. Han fik jo ret. Det danske samfund i det moderne Europa har aldrig været så homogent som det er i dag - ej heller sprogligt. Hvis vilje det så har været, kan man til gengæld diskutere.

Litteratur

- Brøndum-Nielsen, J. 1973/74. *Gammeldansk Grammatik, I sproghistorisk fremstilling VIII*. København: Akademisk Forlag.
- Diderichsen, P. 1946 (3. udg. 2. opl. 1966). *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendal.
- Ekbo, S. 1943. *Uppkomsten av supinum i de germanske språken, med utgångspunkt i fornvästnordiskan*. Uppsala: Appelbergs Boktryckeriaktiebolag.
- Hansen, Aa. 1967. *Moderne Dansk III. Sprogbeskrivelse*. København: Grafisk Forlag.
- Hulthén, L. 1944. *Studier i jämförande nunordisk syntax*. Göteborg: Elanders Boktryckeri Aktiebolag.
- Hulthén, L. 1948. *Studier i jämförande nunordisk syntax II*. Göteborg: Elanders Boktryckeri Aktiebolag.
- Jansson, T. 1983. Sound change in perception and production. *Language, Volume 59, Number 1*:18-34.
- Johannisson, T. 1945. *Hava och Vara som tempusbildande hjälpverb i de nordiska språken*. Lund: C.W.K. Gleerup.
- Lass, R. 1990. How to do things with junk: exaptation in language evolution. *Journal of Linguistics* 26:79-102.
- Ljunggren, R. 1934. *Supinum och duppelsupinum*. Uppsala: A. B. Lundequistska Bokhandeln.
- Mc Mahon, A. 1994. *Understanding Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mikkelsen, Kr. 1911. *Dansk Ordafjningslære*. København: Lehman & Stages Forlag.
- Skautrup, P. 1976. *Dansk sprog og kultur. Udvalgte afhandlinger og artikler 1921-1971*. København: Gyldendal.
- Teleman, U. 1985. Historien och språkhistorien. *Svenskans beskrivning 15*, Göteborg: Göteborgs universitet:64-91.
- Teleman, U. 1991. Om normföreställningars födelse. *Studier i svensk språkhistoria 2*. Göteborg: Nordistica Gothoburgensia 14, Acta Universitas Gothoburgensis:214-229.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
6. *Måde om Udforskningen af Dansk Sprog*
Århus 1997

LAKOFF OG JOHNSONS METAFORPROJEKT - STATUS OG PERSPEKTIVER

Af Carsten Hansen (Københavns Universitet)

Da George Lakoff i midten af 70'erne ved University of California i Berkeley annoncerede sit første seminar om metaforer, gjorde han det efter eget udsagn, fordi han længe havde haft en fornemmelse af - og en idé om - at når det drejede sig om metaforer, så var der nok en del mere at finde ud af - og sige noget om - end der hidtil var gjort. Han havde på det tidspunkt netop haft et førsteårshold i lingvistik. En af de kvindelige deltagere var en dag kommet for sent. Da hun kom ind i lokalet, havde hun bedt holdet om at hjælpe sig med et privat problem. Problemet var, at hendes kæreste om deres forhold havde sagt, at de var *havnet i en blindgyde* - og nu kunne hun ikke forstå, hvad han mente med det. Holdet hjalp hende så på rette vej, idet man sammen nåede frem til et af det senere makkerpar, Lakoff og Johnsons, yndlingsmetaforer, nemlig *LIVET ER EN REJSE*. Med udgangspunkt i denne oplevelse annoncerede Lakoff så sit første seminar om metaforer.

Interessen for seminaret var - stadig ifølge Lakoff - overvældende. Og dét er i hvert fald én ting, man må kreditere det lakoff/johnsonske kognitive metaforprojekt for: nemlig at interessen siden udgivelsen af *Metaphors We Live By* i 1980 (MWLB) har været - omend ikke udelte begejstret - så i hvert fald enorm.

Lakoff og Johnson skrev MWLB på bare tre måneder, og det er da også en løs og rodet fremstilling. Man savner en forlagsredaktørs kritiske gennemlæsning og konstruktive korrektur. Der kan sikkert også rettes indvendinger mod ikke-underbyggede påstande, grove forenklinger, manglende belæg og referencer, tvivlsom empiri. Mit ærinde her i dag er ikke at følge op på denne kritik, men er af mere overordnet karakter. Jeg skal også samtidig medgive, at man kan rette indvendinger mod min - i gæseøjne - sammenblanding af Lakoff og Johnson. Imidlertid har jeg mine grunde.

MWLB retter i første omgang skytset mod den - efter deres mening - eksisterende metaforopfattelse, nemlig at metaforer ikke bare er et middel til poetisk fantasi og retorisk udsmykning. De hævder heroverfor, at metaforen er *den grundlæggende mekanisme, hvormed vi som*